
(zes). De laatste congregatie had zich toegelegd op kleine platte-landsziekenhuizen in plaatsen als Groenlo, Losser, Zevenaar en Boxmeer zelf. De Franciscanessen van Breda verpleegden slechts in vier ziekenhuizen, maar twee daarvan waren groot (het Ignatius in Breda en het Elisabeth in Leiden). De Augustinessen van Delft/Heemstede vormden een typisch randstedelijke congregatie met ziekenhuizen in Rotterdam (St. Franciscus), Delft, Voorburg en Den Helder.

Als gevolg van de *Kulturkampf* hebben zich in de jaren zeventig van de negentiende eeuw minstens vijf Duitse zustercongregaties en een broedercongregatie in Nederland gevestigd.²⁷ De Dienaressen van de Heilige Geest vestigden zich vlakbij de grens in het Limburgse Steijl en beheerden ziekenhuizen in Kerkrade en Tegelen. Andere congregaties trokken verder het land in, zoals de Franciscanessen van Salzkotten, die zich, omgedoopt tot Franciscanessen van Aerdenhout, in de Mariastichting in Haarlem werkten. Een ander voorbeeld vormden de Zusters van Carolus Borromeus van Trier, die in Den Bosch voor de verpleging in het Groot Zieken-gasthuis werden aangetrokken, maar al eerder zelf het St. Carolus Ziekenhuis hadden geopend. In dezelfde stad openden de enige verplegende broedercongregatie, de Broeders van Joannes de Deo, een mannenziekenhuis. Later vestigden zij zich ook in Utrecht en Haarlem.

De Duitse congregaties die een eeuwlang in tien à vijftien Nederlandse ziekenhuizen verantwoordelijk voor de verpleging zijn geweest, geven aanleiding voor enkele interessante vragen. In de Angelsaksisch gekleurde geschiedschrijving van de Nederlandse verpleegkunde vormen zij een interessant alternatief. In al hun ziekenhuizen hebben Duitse, in Duitsland opgeleide zusters tot ver in de twintigste eeuw sleutelposities ingenomen. Golden in die ziekenhuizen andere verpleegkundige normen dan in andere ziekenhuizen? Waren Duitse zusters anders / beter opgeleid dan Nederlandse? Gebruikten zij andere leerboeken? Heerste in hun ziekenhuizen een andere / strengere sfeer?

Een andere kwestie was hun positie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eén congregatie, de Franciscanessen van Münster, die in het St. Elisabeth Gasthuis in Arnhem werkte, moest vanwege haar opstelling gedurende de bezetting vertrekken. Uit andere ziekenhuis komen verhalen dat Duitse zusters en broeders hun nationaliteit gebruikten om onderduikers, gijzelaars en verzetsstrijders te helpen. De drie grote verplegende congregaties waren de Zusters van Liefde, de Zusters Onder de Bogen (beide twaalf ziekenhuizen) en de Kleine Zusters van de H. Joseph (tien). Zij werkten verspreid over het land en bedienden – afgezien van het St. Franciscus Gasthuis in Rotterdam – de grootste en meest toonaangevende katho-

²⁷ Als gevolg van anti-katholieke wetgeving in Frankrijk vestigden de Filles de la Divine Providence zich in 1905 in Sittard.